

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK ÓSNYOMTATVÁNY-GYŰJTEMÉNYE

Az Akadémia Könyvtárában van Magyarország második legnagyobb ősnymtatvány-gyűjteménye. Közel 1200 olyan könyvet, egyleveles és aprónymtatványt őriznek itt, amelyet 1500. december 31. előtt nyomtattak pergamenre vagy merített papírra.

Az MTA Könyvtárának az addig meglévő ősnymtatványait az 1880-as években Hellebrant Árpád írta le először szakszerűen. Hellebrant latin nyelvű bevezetővel és a tételekhez fűzött latin nyelvű jegyzetekkel, hatféle mutatóval, 1886-ban kiadott katalógusa¹ 466 tételt, a duplumokat figyelembe véve összesen 493 ősnymtatványt tartalmaz. E műveket nem szerzői betűrendben, hanem kronologikus rendben közölte, s ennek sorrendjében számozta meg. Elég sok (mintegy a negyede) a kolofón nélküli, azaz a kiadás helye, éve, s a nyomdász feltüntetése nélküli ősnymtatvány, s ezeket a 355. tételtől kezdve Hellebrant könyve második részébe tette mint évszám nélkülieket: 'libri nota anni carentes'.

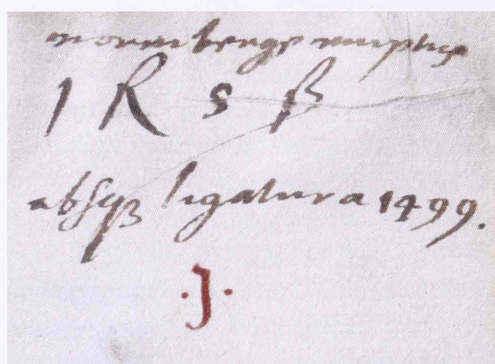
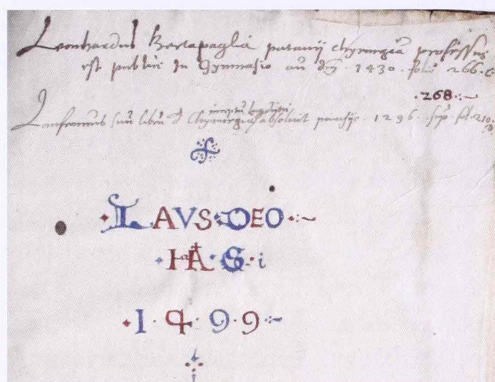
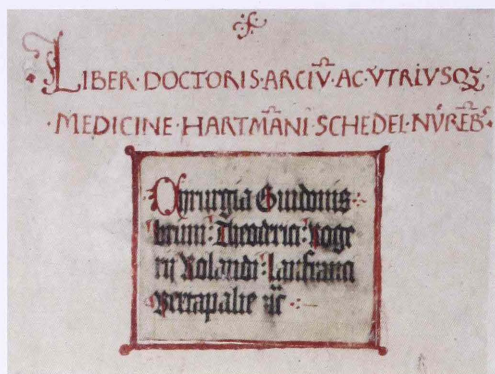
Az időrendi felállítást hamarosan tarthatatlanná vált. Ellene szólt a gyarapodás, s gondot okoztak az azonos évből való, újabban beszerzett és ajándékba kapott ősnymtatványok, de a több művet tartalmazó kolligátumok is. A mai jelzetek tehát nem egyeznek a Hellebrant-féle ősnymtatvány-katalógus sorszámával. Az ősnymtatványok újonnan felállítva numerus currens-t, azaz folyószámot kapnak.

Örvendetes módon a 20. század folyamán csaknem két és félszeresére nőtt ősnymtatvány-állományunk. Az MTAK ősnymtatvány-gyűjteményéről 1967-ben a Kézirattár és Régi Könyvek Gyűj-

teménye akkori vezetője, Csapodi Csaba írt tanulmányt.²

Az Akadémia első elnöke, gróf Teleki József (1790–1855), a Tudós Társaságnak 1826-ban 'hazafiui indulattal' ajánlotta családi könyvtárát, megalapítva ezzel az Akadémia Könyvtárát. Teleki révén (356 kötetben) 409 ősnymtatvány került az Akadémia birtokába több lépcsőben. Teleki József mint elnök a későbbiekben is folyamatosan vásárolt értékes könyveket, így ősnymtatványokat is az Akadémia Könyvtárának. Megvette például a tudós Kresznerics Ferenc (1766–1832) könyvtárát, s ezzel további 88 tétellel gazdagodott az ősnymtatvány-gyűjtemény. Az ősnymtatványokat mint rendkívüli értéket, mindig is külön kezelték. A könyvekbe bekerült a 'G. Telekiek alapítványa' pecsét.

Az MTA Könyvtára ritka könyvgyűjteményének második nagy gyarapítója a sokoldalúan művelt, jogot végzett Ráth György (1828–1905) volt, az Iparművészeti Múzeum főigazgatója, főrendházi tag, több jogi és művészeti szakkönyv szerzője. 1895. december 16-án közjegyző előtt kötötte meg azt az ajándékozási szerződést, amely szerint a Magyar Tudományos Akadémiára, illetve értelemszerűen annak könyvtárára hagyja halála után könyveit. Az Akadémia részéről maga az elnök, Eötvös Loránd volt jelen. Tíz évvel később, 1905. október 16-án, az ajándékozó halálát követően kapta meg az Akadémia Ráth Györgynek mintegy 2300 kötetes Hungarica-gyűjteményét, ezek között 145, magyar vonatkozású ősnymtatványt. Az ajándékozás alkalmából egy nyomtatott könyvjegyzék jelent meg

31., 32., 33. Hartmann Schedel ex librise és bejegyzései, kat. 13.

Hornyánszky Viktor nyomdájában.³ Ráth könyveiben ma is látható a 'Ráth György könyvtára' pecsét.

Gróf Vigyázó Ferenc (1874–1928) is jogot végzett politikus volt, amellelt értő bibliofil. Egész vagyonát, köztük tizenhétezer kötetes, nagy értékű könyvtárát a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. Könyvtárával 424 kötetben 431 ősnyomtatvány került az MTA Könyvtárába. Könyveiben pecsét utal az egykori tulajdonosra: 'A Magy. Tud. Akadémia Vigyázó Ferenc könyvtára'. ősnyomtatvány-kötetei elején jellegzetes, ceruzás

írással ma is olvasható, hogy mikor, mennyiért és melyik antikváriusnál vette az adott könyvet. Tudatosan törekedett arra, hogy minél több magyar vonatkozású ősnyomtatványt tudjon megszerezni. Említésre méltó, hogy a Ráth- és Vigyázó-könyvek bibliofil szempontú gyűjtés eredményeképpen jó állapotú, többnyire restaurált példányok (megjegyezve, hogy ma már mások a restaurálási elvek).

Kisebb, de jelentős gyarapodást jelentett Jancsó Imre könyvtára, szintén magyar vonatkozású ősnyomtatványokkal. Meg kell még említeni Pulszky Ferenc nevét, aki különlegesen szép ősnyomtatványokkal gazdagította az Akadémia Könyvtárát. A sok-sok egyedi (gr. Kemény József, Érdy János akadémikus, Koller Ferenc városi tanácsos stb.) ajándékozás közül említem, hogy Madách Imre abból az alkalomból ajándékozott egy – két műből álló – kötetet (Inc. 383) az Akadémiának, hogy Kubinyi Ferenc és Rómer Flóris meglátogatta őt Alsó-Sztrégován 1862. augusztus 23-án, s e tényt saját kezűleg bejegyezte a könyvbe. Sándor István (1750–1815) könyvtárát végrendeletileg a leendő Tudós Társaságra hagyta. Az 1902-ben kapott Siskovics-könyvtárban is volt ősnyomtatvány, de 1907-ben még Reiner Zsigmond, 1911-ben Katona Lajos egyetemi tanár hagyatékából jutott több ősnyomtatvány az MTA Könyvtárába. Természetesen kedvező alkalmakkal a Könyvtár is vásárolt ősnyomtatványokat.

1970-ben megjelent a magyarországi nyilvános könyvtárakban őrzött ősnyomtatványok katalógusa, rövidítve a CIH.⁴ Ezt sokszor Sajó-Soltész néven idézik, holott – bár kisebb betűkkel – a címlap is feltünteti, hogy a mű Csapodi Csaba és Vértessy Miklós közreműködésével készült. Csapodi ugyanis az Akadémiai, Vértessy az Egyetemi Könyvtár ősnyomtatványait határozta meg és írta le. A CIH-ben az Akadémia Könyvtárából 994 művet, a duplumokkal együtt 1159 példányt regisztráltak. A CIH nyomdai lezárása óta harminc tétellel nőtt az

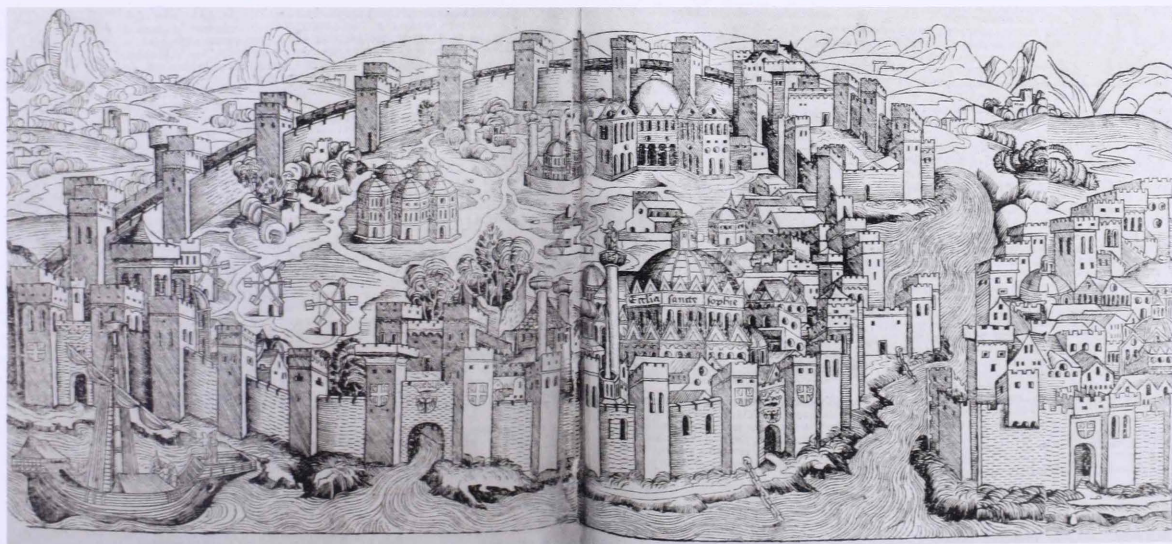

34. Fridolin: Schatzbehälter, kat. 11.

MTA Könyvtára Régi Könyv Gyűjteményében az ősnymtatványok száma.⁵ Ez részben belső gyarapodásból: a régi, szakrendben felállított könyvállományból, vagy a Ráth- és Vigyázó-könyvtár egy-egy datálatlan régi könyvének pontosabb meghatározása eredményeként, továbbá töredék-gyűjteményünkől, az egylevelűes kalendáriumok és röplapok sikeres meghatározása folytán adódott. Ezek közül többről az is kiderült, hogy

unikum. A kalendáriumok és röplapok ugyanis aktualitásukat veszítve saját körükben érdektelenné váltak. Ma persze annál izgalmasabbak. Vagy eldobták őket, vagy – például könyvkötők – úgy hasznosították, hogy üres oldalukkal kifelé kötéstábla belsejébe ragasztották előzékként, vagy összekasírozva kötéstáblát csináltak a feleslegessé vált, de jó minőségű, s drága rongypapírból és nyomtatványhulladékból, makulatúra-lapokból. Ilyenek restaurátatáskor kerülnek nyilvánosságra.

A kiváló nyelvész professzor, Zsilka János (1930–1999) 104 darabból álló régi könyv hagyatékát 1999-ben sikerült megvásárolni. Ekkor is nyolc ősnymtatvánnyal gyarapodott gyűjteményünk. Mivel az Akadémia Könyvtára egyben a klasszika-filológia szakkönyvtára is, örövendetes, hogy négy klasszikus auctor, Horatius (BMC V. 494)⁶, Seneca (CIH 3070), Suetonius (CIH 3160) és Tibullus (CIH 3329) művei is köztük vannak. A Horatius-kiadásból nincs több Magyarországon, a Tibullusból csupán még egy példány van az Országos Széchényi Könyvtárban. Érdekes, hogy a most vásárolt Boethius- (CIH 702) kiadásból van már példányunk, de sem ez, sem a már meglévő kötet nem tartalmazza a címben ígért teljes művet ('Opera'), a kettő mégis jól kiegészíti egymást akkor is, ha még így sem teljes 'az összes mű'.

35. Schedel: Liber Chronicarum, kat. 12. f. LXIIIv–LXIIIr: Konstantinápoly

36. Schedel: Liber Chronicarum, kat. 12, f. XLIr: Odüsszeusz és Kirke (fametszet: Albrecht Dürer?)

Egyébként editio princeps. A Zsilka-féle ősnymtatványokkal egy Szent Ágoston-féle zsolnármagyarázat is az MTA Könyvtárába került, ebből sincs másik példány Magyarországon.

A nyomtatott könyveket általában nem ott kötötték be, ahol a sajtó alól kikerültek, hanem ott, ahol megvették, olvasták és használták őket. A bekötöttség az esetek nagyobb részében a vásárló dolga volt. A kötés tehát a könyv olvasójához, a használat helyéhez vezet el, s ez a könyv provenienciája szempontjából nagyon fontos. Ősnymtatványaink közel negyede van még ma is történeti kötésben. Eredeti, közel ötszáz éves gótikus kötés 183, reneszánsz kötés 53 van.⁷ Ezenkívül történeti kötésnek számítanak a barokk és rokokó, sőt a historizáló stílusban bekötött könyvek is, de ezek általában az adott ősnymtatvány második, esetleg már harmadik átkötései.

Legkorábbi ősnymtatványunk 1454/55-ből a 42-soros Biblia, Gutenberg első nagy vállalkozásának, fóliáns kötetekből álló könyvének egy lapja

(Inc. 1000). Ez is ajándékozás révén jutott a Könyvtárba.

Kedvező, hogy sok ősnymtatványban található tulajdonos bejegyzések, ami ugyancsak a könyv előtörténete szempontjából fontos. 103-ban ausztriai tulajdonostól, magánszemélytől vagy kolostori tulajdonra utaló bejegyzés olvasható.⁸ Ez az összesnek csaknem a tizede, de jelentős a németországi poszszeszorok száma is. A legnevesebb tulajdonosok, a humanista tudós, Konrad Celtis (Inc. 898: *Scriptores rei rusticae*, Bologna, 1494 címoldalán tintás bejegyzés) és az 1493-ban Nürnbergben megjelent Világkrónika összeállítójának, Hartmann Schedel orvosnak a beragasztott ex librise (Inc. 750: Guido de Cauliaco, *Chirurgia*, Venezia, 1498 kötetáblájának belső oldalán – kat. 13), Istvánffy Miklós magyar történetíró (Ráth F 1493: *Iamblichus, De mysteriis Aegyptorum*, Venezia, 1497) neve a címoldalán.

A 8 unikum közül kiemelem még a Bozana címen ismert, ún. makaróni

vers formában írt rövid, szatirikus eposzt a korabeli bolognai egyetemi diákság életéből (Bologna, c. 1495, Inc. 889), az *Obsequiale Strigoniense* (Nürnberg, 1496; Ráth 1049) című esztergomi rítusú temetési szertartáskönyvet és Mátyás törvénykönyvét, latinul *Constitutiones incliti regni Hungariae* (Leipzig 1488. Inc. 353), amely ugyan nem unikum, de ez a legteljesebb példány.

Johann Gutenberget, az európai könyvnyomtatás feltalálóját, 2000-ben az évezred emberének választották. A nyomtatással valóban a tudás megszerzésének új távlatai nyíltak meg, sokkal több ember juthatott nyomtatott könyvhöz, mint a kézzel írott, drága kódexhez. Tartalmilag mégsem jelentett forradalmi újat. Csapodi Csaba a 15. századi kódexek tartalmi elemzésével párhuzamosan elvégezte az ősnymtatványok tartalmi elemzését is. A vallásos és világi tartalmú kódexek aránya 57,5% : 42,5%, az ősnymtatványoké 41,7% : 58,3%. Éppen

csak megfordult az arány, de ez nem jelent még elvilágiasodást, csak azt, hogy az olvasni tudók száma megnőtt. Ma kb. 28 000 mű közel félmillió példányáról van tudomásunk a világon.⁹ Az Akadémia Könyvtárának ősnymtatványai is ehhez az arányhoz állnak közel, a teológia a liturgikus könyvekkel együtt az egész állomány 44%-át teszi ki. Mint Csapodi írja: „*A könyvnyomtatás sem nem képviselője, sem nem elindítója az új szellemi áramlatoknak, hanem tükörképe egy korszaknak. ... A nagy fordulatot először Luther hozta meg, aki zseniálisan fölismerete a nyomtatott szó nagy propagatív lehetőségeit... Aztán megindul a reformáció és ellenreformáció hatalmas írásos vitakorszaka... de ez sem világi jellegű ... A nagy szellemi fordulatot Európában csak majd sokkal később hozza a felvilágosodás és a liberalizmus, a maga e világra építő szellemiségével a korábbi religió-centrikus világnézettel szemben.*”¹⁰

ROZSONDAI MARIANNE

JEGYZETEK

- ¹ Hellebrandt Árpád: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában lévő ősnymtatványoknak jegyzéke. / *Catalogus librorum saeculo XVo impressorum quotquot in Bibliotheca Academiae Litterarum Hungaricae asservantur.* Budapest 1886.
- ² Csapodi Csaba: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye. Bp. 1967. In: A MTA Könyvtárának kiadványai 53. – Uő: *Die Inkunabelsammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.* In: *Gutenberg Jahrbuch 1966, 74–79.* – Uő: *Geschichte und Gegenwart der Inkunabelsammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.* In: *Beiträge zur Inkunabelkunde 1975, III. Folge, Heft 6. 88–99. Abb. 33–40.*
- ³ Ráth György Régi Magyar Könyvtára. [Kiad.] özv. Ráth Györgyné. Bp. 1905.
- ⁴ *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* Ed. Géza Sajó et Erszébet Soltész in colligenda materia et identificandis incunabulis socii fuerunt Csaba Csapodi et Miklós Vértsey. Vol. I–II. Bp. 1970. (a továbbiakban: CIH)

- ⁵ Rozsondai Marianne: Az Akadémia Könyvtára ősnymtatvány-gyűjteménye 2000-ben. In: *Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a MTA Könyvtárában.* Budapest 2001. 34–62.
- ⁶ BMC = *Catalogue of books printed in the 15th century now in the British Museum.* p.1–10, p. 12. London 1908–1971, 1985.
- ⁷ Rozsondai Béláné Kolauch Marianne: Művészi kötetstáblák a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és ezek könyvtörténeti vonatkozásai. Kandidátusi értekezés. Bp. 1985. (MTAK Kézirattár: D/ 11.219)
- ⁸ Rozsondai Marianne: *Österreichische Possessorvermerke in Inkunabeln der Bibliothek der Ungarischen Akademie de Wissenschaften.* In: *Ex libris et manuscriptis. Quellen, Editionen, Untersuchungen zur österreichischen und ungarischen Geistesgeschichte.* Hrsg. von István Németh und András Vizkelety. Bp. 1994. 53–77.
- ⁹ IISTC = *The Illustrated Incunabula Short-Title Catalogue on CD-ROM.* Ed. Martin Davies. Primary Source Media in Association with the British Library 1996. (1. ed.)
- ¹⁰ Csapodi Csaba: Az ősnymtatványok tartalma. In: *Magyar Könyvszemle (112) 1996/3. 283–291.*